

*Орендарчук Галина, к.ф.н., доцент
Зубко Ростислав, студент
факультету комп'ютерних
інформаційних технологій*

КОНЦЕПЦІЯ НАДЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ

До праць Ніцше не можна підходити з позицій однозначної логіки: вона щонайменше двозначна, але найчастіше багатозначна і визначається контекстом. Звичайно, можна заявити, що все це викликано хворою свідомістю філософа. Але чи не є це хвороба, яка загострює сприйняття і дозволяє побачити те, що недоступно так званому здоровому глузду? Та і де вона, межа між здоров'ям і хворобою у людини, що намагається «вивернути» свій розум в болісному процесі самопізнання?

Основа думок і поглядів Ніцше – це передусім філософія індивідуума, але не індивідуаліста. Прагнення зрозуміти людину, знайти вихід з жахів епохи подвійної моралі у всьому: у стосунках з людьми, націями, державами, у ставленні до самого себе – такою виглядає мета філософських роздумів Ніцше. Звідси і поетична форма його філософії, бо чи можна зрозуміти особистість, використовуючи біологічні, медичні, психологічні терміни? Звідси частенько афористичний характер – прагнення виразити свої думки в смілих, чітких і одночасно коротких фразах. Але тут і причина трагедії Ніцше. Дійсно, що може бути привабливішим для інтелектуального титана, ніж короткі, такі, що легко запам'ятовуються і на перший погляд не вимагають глибокого вдумування (настільки вони здаються очевидними і зрозумілими) формулювання, що так відповідають підсвідомим устремлінням і бажанням. Наприклад: «Ти йдеш до жінок? Не забудь батіг!». Але при цьому не треба забувати і те, що «найбільше у великих – це материнське. Батько – завжди лише випадковість» [3, с.47].

Філософські пошуки Ніцше – це пошуки моралі для вільної людини на шляху руйнування традиційних цінностей, орієнтація на які руйнує людяність і саму людину. Існуюча мораль, на думку Ніцше, не просто несе на собі вплив суспільства та умов його існування і виживання, але направлена, і це головне, на обґрунтування і виправдання володіння. Іншими словами, вона корислива, а тому і антигуманна. Все, навіть так звані загальнолюдські моральні цінності при уважному їх розгляді виявляються ширмою, що маскує вигоду, корисливість. Чи не краще сказати про це прямо, назвати речі своїми іменами і або відмовитися від цих «моральних» цінностей, або жити відповідно до них? Але останнє навряд чи можливо для людини, що споживає і прагне до вжитку і такої, що живе в суспільстві – стаді. А тому всі демократичні рухи, на думку Ніцше, слідує цій моралі стадних тварин, що має своє коріння в християнстві. І сповна природною і логічною виглядає ніцшеанська критика християнства і християнської моралі, бо ця критика є наслідком неприйняття буржуазно-ліберального духу християнства і буржуазного раціоналізму.

З філософії Шопенгауера Ніцше запозичив інтерес до поняття волі. Ще ршучіше, ніж Шопенгауер, Ніцше пов'язав волю з феноменом життя. Ніцше не лише вважав волю до влади визначальною стимул-реакцією діяльності і головною здатністю людини, але і «впроваджував» її в «саме життя». «Аби зрозуміти, що таке «життя» і який рід прагнення воно представляє, – пише Ф. Ніцше, – ця формула повинна в однаковій мірі відноситися як до дерева і рослини, так і до тварини» [3, с.121]. «Через що дерева первісного лісу борються один з одним?» – запитує Ніцше і відповідає: «Із-за влади» [3, с.89]. Тлумачивши життя як «специфічну волю до акумуляції сили», Ф. Ніцше стверджує, що життя як таке «прагне до максимуму відчуття влади» [3, с.94]. Подібна міфологізація волі, онтологізація (тобто «впровадження» в саме буття) нерациональної людської здатності повністю відповідають всьому духу і стилю ніцшеанського філософствування, яке представлено у вигляді помітних афоризмів, парадоксальних думок, памфлетів і притч, особистих сповідань.

Поняття «життя» в Ніцше не відрізняється ясністю і змістовною визначеністю. Воно швидше носить метафоричний характер і розкривається через волю, волю до влади. Але «впровадження» волі, зокрема, волі до влади в самі надра Всесвіту, апеляція до енергійних вольових імпульсів самого життя – щось більше, ніж екстравагантна метафора філософської мови, винахід обдарованого філософствующого літератора. За цим характерним для «філософії життя» і ряду інших напрямів ХХ ст. розумовим прийомом ховаються найрізноманітніші устремління, ідейні явища. У Ніцше з цим пов'язана спроба філософськи обґрунтувати культ «надлюдини» з її гіпертрофованою волею до влади.

В ученні Ніцше отримала негативну оцінку концепція «двох світів», властива багатьом течіям філософії, для яких реальний світ життя свідомо несумісний з «світом для нас», що отримується завдяки науковим і

філософським конструкціям. Насправді, стверджує Ніцше, світ життя єдиний, цілісний, причому він вічний, що не означає його стабільності, а навпаки, передбачає вічну течію, становлення, повернення. До цього засадничого уявлення про світ філософ вважає за необхідне пристосувати трактування пізнання, істини, науки.

Невідповідність між двома світами – реального світу життя і світу людського – є лише один з проявів тиранізації пізнання і науки. Але з нього випливає, згідно з міркуваннями Ніцше, немало згубного для людини і самого світу. Людина трактує світ як залежний від законів чисел – і помиляється, бо ці закони винайдені нею самою і мають силу лише для людської дії. Людина тлумачить себе, своє сство як підпорядковане законам логіки – і знову глибоко помиляється, бо «природу людини не можна зробити чисто логічною».

Всі подібні звинувачення адресовані, зрозуміло, не простій, такій, що живе звичайним життям і його турботами людині. Вони направлені проти тих, хто для культури і людства створює, пропагує відповідні цінності. Це, перш за все, філософи, письменники, релігійні діячі і мислителі – «стара еліта», чії цінності, правила, чії мораль і релігія наскрізь фальшиві, ворожі до життя і мають бути приборані з дороги безперервного становлення людського роду. До цих пір дорога, пройдена людством як специфічною, не чисто природною цілісністю, була – в масштабах історії – надзвичайно короткою. І тому не дивно, що зроблено так багато помилок, що людина і людство не наблизилася до розуміння самих себе, свого призначення у Великому Становленні, Вічному круговороті Всесвіту.

«Воля до влади» – це основне поняття у філософії Ніцше, поняття, за допомогою якого все повинно тлумачитись і до якого, врешті-решт, все повинно бути зведено. Це метафізичне або, краще сказати, онтологічне поняття, оскільки «воля до влади» є відповіддю Ніцше на питання «Що є те, що є?». Отже, ми повинні спробувати зрозуміти цей задум.

У філософії Ніцше поняттю «воля до влади» призначалася роль конструктивної ідеї, за допомогою якої він мав намір замінити все те, що до цих пір вважалося філософією, і більшість з того, що розглядалося як наука. Це поняття уявлялось своєрідним ключем як до його власної філософії, так і до розуміння світу як такого.

«Воля до влади» – це не те, що ми маємо в своєму розпорядженні, а те чим ми є насправді. «Волею до влади» наділений весь людський і тваринний світ, світ одушевлений і матеріальний. У всьому Всесвіті немає нічого більш елементарного і взагалі нічого іншого, ніж це прагнення до влади і його різновиди.

Ніцше хоче вірити, і йому властиво увірувати в Надлюдину. Йому хочеться затвердитися в цій надії. Ніцше хоче показати людство, яке пробуджується до нового життя прославлянням своєї власної істоти, чеснотами добровільно вибраної меншини, яка очищає і обновляє свою кров. Чи вичерпується на цьому його завдання? Звичайно, ні. Корені думок у

Ніцше завжди мають важливе і віддалене походження. Остання його воля полягає в тому, що він хоче визначити і направити діяльність людей: він хоче заснувати нові засади, вказати підлеглим їхні обов'язки, сильним – їхній обов'язок і обсяг влади і підвести все людство до вищого майбутнього. Його більше не задовольняє думка про «вічне повернення»: він не хоче жити полюєнням сліпої природи, його, навпаки, покорує ідея про Надлюдину; в ньому він бачить принцип дії, надію порятунку. У чому полягає значення цієї ідеї? Це символ або реальна дійсність? Ілюзія або надія? Важко відповісти на ці питання. У Ніцше надзвичайно рухомий і сприйнятливий розум; могутній порив його натхнення не дає йому ні часу, ні сили доводити свою думку до кінця; і він іноді не може ясно осмислити ідеї, що його хвилюють і сам тлумачить їх по-різному. Іноді Надлюдина представляється йому цілком можливою дійсністю, але іноді здається, що він нехтує будь-яким точним викладом своєї думки і його ідея робиться тоді тільки ліричною фантазією. Але це ілюзія і ілюзія корисна, благодійна. Ніцше любив часто повторювати вислів Шіллера: «Май сміливість мріяти і брехати». Нам здається, що, головним чином, Надлюдина мрійлива брехня поета-лірика. Кожний існуючий вид має свої межі, яких він не може переступити; Ніцше знає це і пише саме про це.

Людина має мету всередині себе; її мета – це життя. Саме ця ідея абсолютної цінності людського життя по суті була тим гаслом, яке об'єднує всю творчість Ніцше. З цим гаслом пов'язаний і ніцшеанський ідеал людини – Надлюдина. Цей ідеал, за задумом Ніцше може бути реалізований лише при умові, якщо людство повернеться до витоків своєї історії, коли бал життя правитимуть люди вищої раси – «господарі», люди, що є досконалими перш за все в біологічному відношенні. Вони не будуть обтяжені ні побутовими, ні соціальними, ні релігійними обмеженнями і забобонами і тому будуть абсолютно вільними.

Біологічно обумовленим, вважає Ніцше, є все, що в людському житті вважається добром, що складає для людей цінність, включаючи і цінність моральну. Відповідно, немає і бути не може об'єктивно обумовленої моралі. Кожний має таку мораль, яка в найбільшій мірі відповідає вимогам його життя: мораль одного виправдовує все, до чого він прагне; мораль іншого робить його утихомиреним; мораль третього закликає до помсти ворогам і т.п. Люди навіть можуть не усвідомлювати, яке насправді джерело їхніх моральних переконань і уявлень, але це не міняє суть справи. Усякий має той тип моралі, який якнайбільше відповідає його природі. Найістотніша відмінність між людьми, на думку Ніцше, полягає в тому, що деякі з них від природи слабкі, інші – сильні, знову-таки, за природою. Відповідно розрізняється і їхня мораль. Сильні («господарі» – за термінологією Ніцше) цінують особисту гідність, рішучість, наполегливість, самовпевненість, непохитну волю і невичерпну енергію в досягненні поставленої мети. Слабкі («раби» – за тією ж термінологією) цінують те, що більшою мірою виражається в їх слабкості – жалісливість, добросердя, альтруїзм,

розсудливість і т.п. Коли господарі панували в житті. У них була своя мораль, свої поняття і уявлення про добро і зло. Але з часом їх здолали раби, які перемогли вони не силою, а числом. Добром стало визнаватися те, що більшою мірою відповідає їхнім інтересам: добросердя, любов до ближнього, покірність, доброта – всі ці і подібні якості піднесені до рівня чеснот. В епоху після повстання рабів пануючою стала і продовжує залишатися рабська мораль.

В оцінці пануючої моралі Ніцше хотів зайняти неупереджену, науково обгрунтовану, натуралістичну позицію. Він відзначав, що все йде так, як і повинно йти в умовах, коли раби визнають мораль «рабів». Одне тут погано: навіть «господарі» починають підкорятися цій моралі. Проте Ніцше не міг утриматися на цій об'єктивній, неупередженій позиції, оскільки відчував себе тим, хто належить до раси «господарів» і визнавав їхню мораль не тільки більш високою, але і єдино гідною цієї назви.

Релятивістська етика з її тезою: «Кожний має той тип моралі, який підходить йому» виявляється тільки зовнішньою видимістю. В її основі лежить етика абсолютизму, згідно з якою правильною є тільки одна мораль – мораль «господарів». Якщо спробувати підсумовувати різні оцінки, які Ніцше дав пануючій моралі, то, ймовірно їх можна звести до деякого загального знаменника і виразити у вигляді таких трьох постулатів. Пануюча мораль, на думку Ніцше, своєю підставою має припущення, по-перше, про загальну рівність; по-друге, про свободу – кожен повинен бути вільний тією мірою, якою він не робить замах на свободу інших; по-третє, про абсолютність моральних цінностей, які нібито не вимагають ніяких доказів, оскільки вона не засіб, а мета. Заснована на цих припущеннях мораль цілком закономірно включає принципи справедливості, альтруїзму, або любові до ближнього, співчуття, милосердя, переваги духовних цінностей над матеріальними, перевага суспільного блага перед особистим і т.п.

Власна моральна позиція Ніцше, позиція «господаря» майже прямо протилежна пануючій у суспільстві моралі. Її наріжним каменем служать: по-перше, цінність життя в його біологічному значенні – тільки життя має абсолютну цінність і породжує все те, що має цінність; по-друге, свобода сильного – свобода належить тільки тому, хто має достатньо сили, щоб завоювати і відстояти її; по-третє, нерівність – люди не рівні, вони кращі або гірші, залежно від того, скільки життєвої сили укладено в кожному з них.

Цим засадам відповідають і принципи моралі. Справедливість у тому вигляді, як її тлумачить пануюча мораль, є брехня. Істинна справедливість, вважає Ніцше, заснована зовсім не на рівності – кожен має стільки, скільки заслуговує, а заслуги його вимірюються кількістю життя. Рівність – це ознака занепаду. Помилковим є і принцип вигоди – призначення життя полягає не в збільшенні добра. Саме життя є вище і найбільше добро, і лише це має значення. Брехнею є і принцип альтруїзму: якщо і може у кого-небудь бути велика мета, то вона, напевно, важливіше за благополуччя ближнього. Справа не в любові до ближнього: пошани і поклоніння гідні лише кращі, а

краші – це найсильніші. Крім того, альтруїзм є не що інше, як егоїзм, але тільки егоїзм слабкого. Не бачить Ніцше яких-небудь достоїнств і в принципі милосердя – воно є порожньою витратою енергії на слабких. Вимогою життя є не порятунок і навіть не допомога слабким. Гаслом, гідним справжнього життя, повинен бути: «Падаючого підштовхни!». Те ж і у випадку з принципом суспільного блага – тільки великі особистості мають цінність. Що стосується маси, то вона може представляти інтерес або як копія великого, або як сила, що чинить опір йому, або як знаряддя в його руках.

Крім всього іншого, пануюча мораль, вважає Ніцше, базується на помилковій психології, а це означає, що вона не поважала і не може поважати природних інстинктів, прирікаючи тим самим людей на дотримання принципів, несумісних з їхньою природою. Вона говорить про альтруїстські вчинки, свободу волі, моральний порядок, але насправді подібного немає і бути не може. Є тільки брехня. Але найбільша шкода пануючої моралі полягає в тому, що вона культивує посередність і тим самим руйнує єдину цінність – життя.

Фрідріх Ніцше як людина високоінтелектуальна і далекоглядна, дав нам можливість уявити якою має бути «висока» людина, в якій немає нічого зайвого. Їй притаманні: світлий, чистий розум, завжди вірне світобачення і незалежність від світу її оточення. Людина, яка є самодостатньою, але не на егоїстичних засадах, у прямому сенсі егоїзму, а людина вільна від необхідності приховання своєї сутності від оточення. Але ми як люди звичайні – прекрасно розуміємо утопічність цього образу. Адже, якби такі переміни були притаманні хоча б одному індивідууму з нашого оточення – то це оточення його б знищило. Проводимо аналогію з Гріном з його «людиною яка вміє літати» – особистість унікальна, та, яка викликає захоплення і заздрість, ніколи не уживеться в суспільстві, яким би воно не було. Або вона приречена на самотність і цілковите відчуження, або на смерть і поталу суспільству.

Більшість видатних німецьких і французьких філософів, поетів і письменників першої половини ХХ ст. знаходилися під впливом Ніцше. Центральними поняттями в Ніцше є: надлюдина, воля до влади, сублимація, мораль «панів», мораль «рабів». Він відзначав, що «шкільні осли» неправильно тлумачили поняття надлюдини, неначе це – найменування деякого виду, який може з'явитися на наступному рівні еволюції. Насправді ж Ніцше переконує людину «залишатися вірною землі». Замість того, аби створювати надхмарні ідеали, символізуючі людську неспроможність, слід задуматися над тим, яким є вищий тип людського, який не існує зараз, але можливий в майбутньому. В «Антихристиянінові» Ніцше передбачив, що «видатні індивідуальності постійно зустрічаються в найрізноманітніших місцях і культурах: і тут ми дійсно знаходимо вищий тип, який, в співвідношенні з людством в цілому, є типом надлюдини».